

Оцінювання тіньової економіки за відомчими методиками

У статті розглядаються методики, розроблені безпосередньо автором та використовувані Мінекономрозвитку та Держстатом України при оцінюванні тіньової економіки. У зв'язку зі зміною фінансової звітності і ускладненням отримання знеособлених первинних даних пропонується модифікація методики Мінекономрозвитку з використанням тільки даних, що публікуються Держстатом. На прикладах розрахунків показано відмінності у підходах та оцінках цих відомств, а також основні напрями динаміки тіньового сектору в період загострення політичної та економічної кризи в Україні.

Ключові слова: тіньова економіка, методи оцінювання тіньової економіки, економіка, що безпосередньо не спостерігається, структура валової доданої вартості.

Оцінювання обсягів тіньової економіки, постійний моніторинг процесів у цьому секторі є завжди актуальною задачею, особливо в період рецесії та уповільнення економічного розвитку. Вітчизняний та зарубіжний досвід пропонує багато різних підходів. Наразі в Україні офіційно затверджено дві відомчі методики: Мінекономрозвитку [1] та Держстату [2]. Автор статті був безпосереднім розробником першої і співавтором другої у складі Науково-дослідного інституту Держстату (зараз НТК статистичних досліджень). Жодне з відомств не публікує ці розрахунки, і тому виникає інтерес до їх оприлюднення через публікації на сайті НТК.

Перша методика складається з чотирьох окремих методів (фінансового, монетарного, "витрати – товаробіг" та електричного). Зі зважених оцінок за окремими методами обчислюється інтегральний коефіцієнт рівня тіньового сектору (ТС). Детально методика викладена на сайті Мінекономіки, тому зупинимось на деяких проблемах, що виникли з її реалізацією.

Фінансовий метод дозволяв обчислювати рівень ТС не тільки в цілому в Україні, а також за видами економічної діяльності і базувався на обробленні даних фінансової форми звітності ф. № 2 "Звіт про фінансові результати підприємства". З 2011 року ця форма для малих підприємств (МП) значно змінилася. Елементи операційних витрат було вилучено, що унеможливило обчислення напряму частки валової доданої вартості у доходах цих підприємств і відстеження їхньої динаміки. Слід зауважити, що методика Держстату базується на оцінюванні ТС саме у сфері малого бізнесу. Крім того, стає все складніше отримувати знеособлені первинні дані фінансової звітності підприємств, на яких базувалась методика [1]. Тому для її реалізації постала задача максимально використати дані, що публікуються Держстатом та іншими відомствами. У зв'язку з цим для відновлення розрахунків за фінансовим методом пропонується його модифікація.

В основу фінансового методу покладено припущення про те, що для приховування доходів від оподаткування занижується обсяг валової доданої вартості (ВДВ), а відтак її частки у доходах підприємств. ВДВ складається з прибутку, елементів операційних витрат: оплати праці з відрахуваннями на соціальні заходи та амортизації. Якщо до неї додати податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості, то в цілому для підприємств отримуємо приблизний обсяг ВВП за виробничим методом. Частка ВДВ у чистому доході галузі обчислюється за її складовими за формулою:

$$q_{\text{вдв}} = \frac{\text{ВДВ}}{D} = \frac{\Pi}{D} + \frac{P}{D} + \frac{Z}{D} + \frac{A}{D} \quad (1)$$

де Π – податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості;

P – чистий прибуток;

Z – витрати на оплату праці з соціальними відрахуваннями;

A – амортизація;

D – чистий доход.

На ВДВ накладаються основні податки від виробництва, тому зменшення її частки у доході підприємств певним чином відображатиме збільшення розмірів ТС і навпаки. Інші економічні чинники (наприклад, цінові, масштаби виробництва, інноваційні) для спрощення розрахунків не розглядаються, хоча вони прописані у [1]. Оцінку ТС доцільно визначати з використанням чистого (або валового) доходу, що охоплює всю діяльність підприємств, на відміну доходу від реалізації продукції. Такий показник міститься тільки у фінансових звітах.

Зміна частки ВДВ у t -му періоді порівняно із відповідним періодом минулого року (для спрощення позначимо цей період $t-1$) виразиться формулою:

$$\Delta \text{Ч}_{\text{ВДВ}_t} = \left(\frac{P_t}{D_t} - \frac{P_{t-1}}{D_{t-1}} \right) + \left(\frac{P_t}{D_t} - \frac{P_{t-1}}{D_{t-1}} \right) + \left(\frac{Z_t}{D_t} - \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} \right) + \left(\frac{A_t}{D_t} - \frac{A_{t-1}}{D_{t-1}} \right) \quad (2)$$

Постає задача наповнити формулу даними, що публікуються Держстатом, бажано щоквартальними, для оперативного моніторингу ТС. Річні дані публікуються зі значним запізненням. Казначейством України щоквартально публікуються доходи бюджету, в тому числі від податків [3]. Держстат щоквартально публікує дані про прибуток і доход тільки для великих та середніх підприємств (ВСП), а для МП – щорічно із запізненням майже на рік [4]. Амортизація та витрати на оплату праці з соціальними нарахуваннями оприлюднюються у щорічниках Держстату також із запізненням майже на рік. Для кварталних розрахунків у галузях економіки обмежимося прибутком і оплатою пра-

ці для ВСП з наступним коригуванням на річні дані, коли вони надійдуть.

ВСП в цілому в економіці реалізують приблизно 72–76% продукції, МП та мікропідприємства – 19–20% і фізичні особи-підприємці – 5–6%. У сільському господарстві у 2012 році пропорції становили, відповідно, 59%, 38% та 3%, у промисловості – 93%, 6% та 1%, у будівництві – 51%, 46% та 3%. Розрахунки охоплюватимуть тільки сектор підприємств.

Квартальні зміни частки оплати праці з нарахуваннями (Ч_{zt}) пропонується розраховувати за формулою:

$$\Delta \text{Ч}_{zt} = \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} + \left(\frac{Z_t}{D_t} - \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} \right) = \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} + \left(\frac{Z_{t-1} \cdot I_{zt} \cdot I_{nt}}{D_{t-1} \cdot I_{dt}} - \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} \right) = \frac{Z_{t-1}}{D_{t-1}} \cdot \frac{I_{zt} \cdot I_{nt}}{I_{dt}} \quad (3)$$

де I_{zt} – індекс зарплати у t -му періоді порівняно з $t-1$ періодом; I_{nt} – індекс зайнятих (найманих) працівників; I_{dt} – індекс чистого доходу у фактичних цінах.

Розрахунки зміни частки ВДВ у чистому доході за річними даними за формулою (1) показано у першій половині табл. 1, за кварталними даними за формулами (2, 3) – у другій половині табл. 1.

частка ВДВ збільшилась на 2,0% в цілому для підприємств України, у промисловості – на 1,4%, у будівництві – на 1,2% і зменшилась на 1,5% у сільському господарстві.

За річними даними протягом 2010–2012 років

Таблиця 1

Розрахунок змін частки валової доданої вартості у чистому доході підприємств [3; 4; 5; 6]

Річні показники	В цілому для підприємств (без банків)			Сільське господарство			Промисловість			Будівництво		
	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012	2010	2011	2012
Разом чисті доходи, млрд. грн.	4368,7	5323,2	5115,9	122,6	163,7	202,6	1502,2	1870,5	1665,2	107,8	149,2	170,3
Податки на доходи, податки на прибуток, податки на збільшення ринкової вартості, млрд. грн.	91,4	115,3	123,9	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чистий прибуток (збиток), млрд. грн.	13,9	67,8	35,1	17,3	25,4	27,0	11,9	32,2	2,0	-3,58	-2,47	-1,39
Витрати на персонал, млрд. грн.	263,8	315,4	374,1	14,4	18,1	22,3	122,8	146,3	170,6	11,02	12,5	15,2
Частка ВДВ у чистому доході (без амортизації)	0,084	0,094	0,104	0,258	0,265	0,243	0,090	0,095	0,104	0,069	0,067	0,081
Зміна частки ВДВ до 2010 року	0,000	0,009	0,020	0,000	0,007	-0,015	0,000	0,006	0,014	0,000	-0,002	0,012
Квартальні показники	2013/1	2013/2	2013/3	2013/1	2013/2	2013/3	2013/1	2013/2	2013/3	2013/1	2013/2	2013/3
Зміна частки до чистого доходу												
Податку на доходи, податку на прибуток, податку на збільшення ринкової вартості	0,011	0,005	0,002	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Чистого прибутку (збиток)	-0,002	-0,005	-0,005	0,007	0,020	0,006	0,010	0,002	-0,002	-0,004	-0,009	-0,021
Витрати на персонал	0,017	0,010	0,008	-0,007	-0,004	0,003	0,013	0,012	0,011	0,012	-0,003	-0,003
ВДВ за квартал	0,026	0,010	0,005	0,000	0,016	0,008	0,024	0,014	0,009	0,007	-0,012	-0,024
ВДВ з початку року	0,026	0,036	0,041	0,000	0,016	0,025	0,024	0,037	0,047	0,007	-0,004	-0,028
Індекси за період до відповідного періоду попереднього року												
Разом чистих доходів	0,857	0,920	0,942	1,173	1,125	1,031	0,958	0,958	0,961	0,900	1,030	1,011
Середньої зарплати	1,095	1,091	1,085	1,133	1,125	1,111	1,095	1,087	1,080	1,101	1,094	1,086
Середньооблікової кількості найманих (штатних) працівників	0,963	0,962	0,960	0,972	0,961	0,950	0,989	0,987	0,985	0,923	0,910	0,898

За підсумками 9 місяців 2013 року в цілому для підприємств України частка ВДВ зросла на 4,1%, у сільському господарстві – на 2,5%, у промисловості – на 4,7% і у будівництві зменшилась на 2,8%. На перший погляд маємо покращення у вигляді зниження рівня ТС, але складові формули (3) попри її математичну доведеність містять суттєві економічні протиріччя, а саме: при суттєвих падіннях обсягів чистих доходів (особливо в цілому в економіці (0,85 – 0,94) та промисловості (0,95 – 0,96)) у всіх галузях значно зростала середня заробітна плата (індекси від 1,09 до 1,13). Це пояснюється таким чином.

У 2011 році кількість підприємств скоротилась на 3115 одиниць, у 2012 році – на 10760 одиниць, фізичних осіб-підприємців – відповідно на 479193 та 90733 одиниці [4]. Отже сукупні чисті доходи підприємств зменшуються, бо порівнюються абсолютні показники, а середньомісячна зарплата зростає, бо розраховується як відносний показник. Чисті доходи щоквартально обчислюються для масиву великих і середніх підприємств за винятком банків та бюджетних організацій, а зарплата – для всіх підприємств і установ з кількістю працівників 10 і більше. Але інших показників Держстат не оприлюднює. Фінансовий метод [1] за встановлених умов закритості інформації неможливо використати для квартальних розрахунків, хоча про-

тягом 2000–2010 років розрахунки проводились автором щоквартально у рамках замовлень Мінікономрозвитку та інших установ.

Використаємо річні дані табл. 1 для обчислення інтегрального коефіцієнта рівня ТС як продовження результатів попередніх обчислень фінансовим методом (ряд. 1, табл. 2). За цим методом найвищий рівень 35% припав на кризові 2009–2010 роки і потім поступово зменшився до 29% на кінець півріччя 2013 року.

Монетарний метод передбачає розрахунок двох рядів коефіцієнтів рівня ТС. Перший ряд є зіставленням динаміки грошових агрегатів з динамікою споживчих і неспоживчих витрат населення. Другий ряд базується на методі Гутманна. В цьому плані в окреслений період структура грошових агрегатів покращувалась, тобто депозити зростали швидше за готівку поза банками, а також маса товарів і послуг зростала дещо швидше за кількість грошей у обігу, що прискорювало їх обертання. Метод Гутманна добре працював до поширення електронних платежів, тому він був доповнений методом “використання готівки”, що враховував цей фактор. Між двома методами обчислюється середнє значення, що у підсумку показує зниження рівня ТС з 30% до 26% (ряд. 2, табл. 2).

Електричний метод традиційно використовувався в різних країнах науковцями для оціню-

Таблиця 2

Розрахунки інтегрального коефіцієнта рівня ТС

Рік/квартал показник	2008/1	2008/4	2009/1	2009/4	2010/1	2010/4	2011/1	2011/2	2011/3	2011/4	2012/1	2012/2	2012/3	2012/4	2013/1	2013/2
Фінансовий	0,303	0,303	0,322	0,328	0,351	0,323	0,323	0,282	0,288	0,31	0,31	0,31	0,31	0,29	0,29	0,29
Монетарний	0,308	0,308	0,469	0,331	0,345	0,304	0,25	0,244	0,292	0,28	0,26	0,251	0,247	0,236	0,262	0,262
Електричний	0,34	0,34	0,354	0,354	0,376	0,376	0,376	0,37	0,376	0,38	0,357	0,344	0,331	0,319	0,314	0,319
Витрати – Товарообіг	0,366	0,385	0,461	0,554	0,495	0,498	0,268	0,318	0,349	0,376	0,345	0,36	0,365	0,387	0,271	0,26
Тіньовий ВВП, % до легального сектору	33	33	39	39	39	37	31	31	33	34	32	32	31	31	29	29
офіційного ВВП	28	28	33	32	33	31	26	26	27	28	27	27	26	26	24	24
загального ВВП	25	25	28	28	28	27	24	23	25	25	24	24	24	24	22	22
Темп зростання ВВП	1,004	0,955	0,797	1,01	1,049	1,085	1,051	1,039	1,065	1,052	1,022	1,03	0,987	1,02	0,989	0,987
Темп зростання ТС		1,018	0,945	0,985	1,056	1,065	0,873	1,028	1,137	1,086	0,969	1,022	0,978	0,999	0,92	0,983
Різниця між темпами зростання ВВП та ТС		-0,063	-0,148	0,025	-0,007	0,02	0,178	0,011	-0,072	-0,034	0,053	0,008	0,009	0,021	0,069	0,004

вання тіньової економіки. Авторська модифікація відрізняється врахуванням інноваційного фактора, який спонукає до економії енерговитрат через зростання вартості енергоносіїв. Протягом 2000–2012 років витрати електроенергії в Україні зростали повільніше за ВВП, за винятком 2009 та 2010 років. Моделювання залежності цих показників за тривалий період показує, що приріст ВВП на 1% призводить до зростання витрат енергоносіїв у на 0,9%. Крім того, технологічні витрати енергоносіїв при виробництві продукції майже щорічно скорочувались на 1,5–2%. Спостерігається скорочення відносних витрат електроенергії у мережі. Якщо на початку 2000 року вони склали до 17,4% від загального навантаження, то у 2011 році знизились до 10,6%. З урахуванням цих факторів метод по-

казує тенденцію до зниження рівня ТС з 37,6% у 2010 році до 31,9% (ряд. 3, табл. 2). Недоліком забезпечення методу даними є пізня публікація Держстатом енергетичного балансу [7].

Метод “витрати – товарообіг” передбачає порівняння витрат населення на товари з роздрібним товарообігом за всіма каналами реалізації. Під усіма каналами розглядається сума обсягу товарообороту підприємств та фізичних осіб – суб’єктів господарювання. Рівень ТС за цим методом зменшився з 49% у 2008 році до 36% у 2 кварталі 2013 року. Держстат також обчислює обсяг роздрібного товарооборотом за всіма каналами реалізації за методикою [8]. Її Сутність полягає у визначенні певних нормативів обсягів товарообігу за різними видами торгових точок у різних регіонах. В дій-

ності податки надходять лише від зареєстровано-го обсягу товарообороту, обчисленого за першим методом, тому різниця між обома товарооборота-ми також являє собою тіньову складову у галузі торгівлі. Протягом 2009–2011 років вона коливалася у межах 30–40%.

Кожен із методів охоплює певний інституцій-ний сектор ВВП і має вагу обсягу цього сектору відносно ВВП (ряд. 5–8, табл. 2). Так, фінансовий і електричний методи охоплюють нефінансовий сектор економіки (приблизно 77% ВВП), а монетарний і “витрати-товарообіг” – сектор кінцевого споживання домогосподарств (приблизно 61% ВВП). Їхня частка щорічно незначно коливається у межах 2–3%. Для спрощення розрахунків прийнято такі усереднені ваги.

Держстатом до ВВП включається приблизно 18–20% обсягу економіки, яка безпосередньо не спостерігається (НСЕ), до складу якої входять 4–5% дорахунку на доходи домогосподарств з присадибних ділянок та самозайнятості, решта 15–16% припадає на тіньову економіку, пов’язану з ухилянням від оподаткування та реєстрації економічної діяльності. При обчисленні рівня ТС у офіційному ВВП враховувалось 16% дорахунків Держстату (ряд. 11, табл. 2). Протягом періоду з 2008 року по 2 квартал 2013 року ТС досяг найвищого рівня у 2009 році (39% від легального сектору і 32% від офіційного ВВП). Потім він поступово скоротився до 29% (25%) у 2 кварталі 2013 року.

Розглянемо методику Держстату в контексті цієї проблеми [2]. Практика розрахунків раніше

показувала, що з восьми типів економіки, що безпосередньо не спостерігається (НСЕ), описаних у методиці, найбільша частка припадає на тип Т4 “Навмисне викривлення даних”. Інші типи мають або незначну частку, або пов’язані з діяльністю у секторі домогосподарств, без зобов’язання щодо сплати податків. Результати обчислення за типом Т4 показано у табл. 3. За методикою розрахунки цього типу НСЕ базуються на різниці у продуктивності праці на ВСП та МП. Цей показник на ВСП значно перевищує відповідний показник на МП. Протягом зазначеного періоду це перевищення зростало. Внаслідок цього дорахунки на НСЕ збільшились з 6% у 2008 році до 17% у 2011 році. Підхід, закладений у цьому методі, є непереконливим. Збільшення масштабів виробництва завжди обумовлює більшу продуктивність та економію на умовно-постійних витратах. За цією методикою спостерігається зростання рівня ТС.

Більш переконливий підхід для НСЕ типу Т4 пов’язаний із різницею у зарплаті на ВСП та МП. На перших вона майже удвічі вища (табл. 4). Частково це пояснюється вищою продуктивністю праці, але відомо, що значна частина різниці покривається оплатою “у конвертах”. Розрахунки за цим підходом показують тенденцію до поступового зменшення різниці і, відповідно, до зниження рівня НСЕ з 26% у 2008 році до 12% у 2011 році.

Останні тенденції показують загострення проблеми безробіття в Україні. З одного боку, Держстат за методологією МОП декларує зниження

Таблиця 3

Дорахунок на НСЕ за типом Т4 у галузях економіки “Навмисне викривлення даних” на базі різниці у продуктивності праці [4; 9]

Рік	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн.					Кількість зайнятих, тис. осіб			Продуктивність праці, тис. грн.			Дорахунок на НСЕ	
	Підприємства	фізичні особи	всього	МП	великі та середні	підприємства	МП	великі та середні	великі та середні	МП	Різниця	всього	%
1	2	3	4(1+2)	3	4(2-3)	5	6	7(5-6)	8(2/5)	9(3/6)	10(8-9)	11(10*6)	12(11/4)
2006	1901150	119143	2020293	357253	1543897	9379	2232	7147	216	160	56	124990	6
2007	2418479	153020	2571498	440011	1978468	9248	2325	6923	285,8	189,3	96,5	224365	8
2008	3019047	204952	3223998	496683	2522364	9051	2319	6732	374,7	214,2	160,5	372206	11
2009	2745802	195953	2941754	461691	2284111	8350	2227	6123	373	207,3	165,8	369227	12
2010	3366228	230418	3596646	484394	2881835	7958	2146	5813	495,8	225,8	270	579444	16
2011	3991239	211216	4202455	523638	3467601	7793	2071	5722	606	252,9	353,1	731226	17

Дорахунок на НСЕ за типом Т4 у галузях економіки на базі різниці в оплаті праці [4; 9]

Таблиця 4

Рік	Фонд оплати праці, млн. грн.			Кількість зайнятих, тис. осіб		Середньорічна зарплата зайнятого працівника, тис. грн.		Прихований фонд оплати праці, млн. грн..	Обсяг реалізованої продукції, млн. грн		Частка оплати праці у обсязі реалізації на МП	Дорахунок на НСЕ, млн. грн.	
	підприємства	МП	великі та середні	МП	великі та середні	МП	великі та середні		всього	МП		всього	%
1	2	3	4(2-3)	5	6	7(3/5)	8(4/6)	9(8-7)**5	10	11	12(3/11)	13(9/12)	14(13/10)
2006	140949	15786	125163	2232	7147	7,1	17,5	23309	2020293	357253	0,044	527484	26
2007	141331	20589	120742	2325	6923	8,9	17,4	19957	2571498	440011	0,047	426511	16
2008	182735	27497	155238	2319	6732	11,9	23,1	25978	3223998	496683	0,055	469247	14
2009	176146	28036	148110	2227	6123	12,6	24,2	25844	2941754	461691,1	0,061	425584	14
2010	201753	30233	171521	2146	5813	14,1	29,5	33085	3596646	484393,5	0,062	530092	14
2011	237643	36322	201321	2071	5722	17,5	35,2	36533	4202455	523638,2	0,069	526672	12

рівня безробіття з 2,1 млн. осіб у 2000 році до 1,7 млн. осіб у 2012 році [10]. Це стосується зареєстрованого безробіття. Водночас методика [2] визначає обсяги економічно прихованої діяльності внаслідок навмисної неререєстрації (НСЕ за типом Т5). Відтворюємо його у табл. 5 і отримуємо стрімке зростання самозайнятих з 3,3 млн. осіб у 2006 році до 5,9 млн. осіб у 2012 році, тобто за цей період кількість незареєстрованих самозайнятих май-

же подвоїлась і досягла у 2012 році майже 30% від загальної кількості зайнятого населення. Одночасно припинила діяльність вищезазначена кількість суб'єктів господарювання. Обсяг НСЕ типу Т5 з 9% зріс до 20%, тобто майже третина економічно активного населення вимушена забезпечувати існування з незареєстрованих доходів. Адже тільки присадибне господарство не задовольнить усі життєві потреби такої кількості населення.

Розрахунок обсягів НСЕ за типом Т4 “Навмисна реєстрація”

Таблиця 5

Рік	Випуск, млн. грн.	Зареєстровано фізичних осіб-підприємців у ДПА			Зайняте населення, тис. осіб	Найняті працівники, тис. осіб	Інші самозайняті		Обсяг НСЕ	
		обсяг реалізованої продукції, млн. грн.	кількість, тис. осіб	продуктивність праці, тис. грн./особу			усього, тис. осіб	% від кількості зайнятих	усього, млн. грн.	% від випуску
1	2	3	4	5(3/4)	6	7	8(6-7-4)	9(8/6)	10	11(10/2)
2006	1252209	119143	3398,8	35,1	20730,4	14069,2	3262,4	15,7	114359	9
2007	1650992	153020	3679,0	41,6	20904,7	14001,9	3223,8	15,4	134089	8
2008	2196052	204952	3989,0	51,4	20972,3	13938,9	3044,4	14,5	156418	7
2009	2072549	195953	4223,5	46,4	20191,5	12948,5	3019,5	15,0	140092	7
2010	2516699	230418	2814,5	81,9	20266	12564,2	4887,3	24,1	400115	16
2011	3077561	211216	2371,4	89,1	20324,2	12093,8	5859,0	28,8	521849	17
2012	3330014	256649	2277,9	112,7	20354,3	12181,3	5895,1	29,0	664196	20

Проблема тіньової економіки переростає з економічної у соціальну. Посилений адміністративний контроль пригнічує підприємництво, а непрозорість бюджетних витрат примушує людей до приховування доходів від оподаткування. Вирішення описаних проблем полягає у створенні для прозорих умов для легального виробництва, від-

критості інформації щодо розподілу бюджетних коштів, а також для відновлення довіри підприємців щодо справедливого використання сплачених податків. Проблема ухилення від оподаткування (тіньової економіки) здебільшого спричинена не податковим тиском, а непрозорим використанням бюджетних коштів.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки. Наказ Мінекономіки від 8.02.2009 № 123. – 34 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738&stind=11
2. Методика обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, в рахунках виробництва та утворенні доходу. – Держкомстат України. – Київ, 2003. – 25 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/nr/nr_05.pdf
3. Доходи Зведеного бюджету. Казначейство України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=200621>
4. Статистичний збірник “Діяльність суб'єктів господарювання”. – 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Публікації/Статистика фінансів підприємств>.
5. Формування чистого прибутку (збитку) великих та середніх підприємств за видами економічної діяльності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Статистична інформація/Фінанси>.
6. Статистичний збірник “Праця України”. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Публікації/Статистика праці>.
7. Енергетичний баланс України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Статистична інформація/Енергетика>
8. Методика визначення обсягів продажу споживчих товарів населенню за усіма каналами реалізації та обороту роздрібною торгівлю (затверджена наказом Держкомстату 14.01.2005 № 15 зі змінами і доповненнями, внесеними наказом Держкомстату України від 9 жовтня 2006 року № 481). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Методологія і класифікації/Статистична внутрішньої торгівлі та товарних ринків>.
9. Статистичний збірник “Діяльність суб'єктів малого підприємництва”. 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Публікації/Статистика фінансів підприємств>.
10. Безробітне населення (за методологією МОП) за тривалістю незайнятості у 2000–2012 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/Статистична інформація/Ринок праці>.